

Sjef van Schaijk Monumentaal schilder

Niet enkel omdat zijn monumentale schilderij *De Zaaier* het affiche en de flyer van de expositie *Brabant met Verve* in Museum Jan Heestershuis siert, maar vooral omdat hij enigszins onbekend en ondergewaardeerd is gebleven, wil ik mijn bijdrage aan de Vriendenbrief dit keer wijden aan werk en persoon van de Helmondse schilder Sjef van Schaijk.

Na een zeer armoedige jeugd, twaalf ambachten en dertien ongelukken ontdekte hij pas tegen zijn dertigste zijn ware bestemming: het kunstenaarschap als schilder.

Gedurende zijn artistieke carrière evolueerde zijn werk van sociaal realistisch tot grotesk expressionistisch. Zijn schilderstijl in de jaren dertig vertoont verwantschap met die van de magisch realisten Wim Schumacher en Raoul Hynckes. Inhoudelijk zijn er invloeden van Millet, Permeke, Hendrik Wiegiersma en Marinus Bies.

Sjef van Schaijk was een eigenzinnige, sociaal bewogen en onderschatte schilder die een uniek oeuvre heeft nagelaten.

Sjef van Schaijk: 'Maaier met zeis'; ca.1935

Jeugd en vroege volwassenheid

Segorius Josephus van Schaijk wordt in 1901 in Ravenstein geboren. Hij groeit op in een groot, arm arbeidersgezin, zoals er begin twintigste eeuw zoveel in Noord-Brabant zijn. De armoede is zo groot dat de kinderen vaak zonder ontbijt naar school toe moeten. "Ons ontbijt bestond vaak uit knolrapen en appels die we onderweg naar school meepikten", zal Sjef later vertellen.

Hij is nog maar elf wanneer hij, voor de broodnodige centen, in een leerlooierij met zware huiden moet gaan sjouwen.

Op zijn vijftiende verhuist het gezin naar Helmond, waar hij zijn verdere leven zal blijven wonen en werken. Hij heeft er de ene baan na de andere en staat regelmatig weer werkeloos op straat. Dat hij moeite heeft met het accepteren van leiding is daar niet vreemd aan. Natuurlijk tekent dat tegelijk zijn eigenzinnige karakter,- je zou ook kunnen zeggen dat daar al zijn persoonlijkheid naar voren komt, die hij in zijn latere schilderkunst tot uitdrukking zal brengen.

Een tijdlang doet hij zwaar werk voor de Heidemaatschappij. In de Peel, die ontgonnen wordt, moet hij grote stronken en restanten van oeroude bomen uitsteken. "Het was hard werken, maar het directe contact met de aarde zou later leiden tot scheppingen als De Peelwerkers, Het Aardappelrooistertje en Boerenechtpaar", schrijft kunstcritica Renée Smithuis.

Zijn roeping als schilder

Pas eind jaren twintig, hij loopt al tegen de dertig, ontdekt Van Schaijk zijn werkelijke roeping: de schilderkunst. Daarin kan hij eindelijk zijn gevoelens en sociale bewogenheid kwijt. Hij voelt zich gedreven om de noeste werkers op het land uit te beelden in monumentale, expressieve vormen.

Zo komen in de crisisjaren dertig indrukwekkende schilderijen tot stand, meestal in vrij groot formaat, van onder andere zaaiers en maaiers op het veld. Zijn Zaaier op de expositie Brabant met Verve is een monumentaal toonbeeld van geconcentreerde arbeid. Tegen de achtergrond van een blauwe hemel en scherpe contouren van een dorpje aan de horizon komt de zaaier, mede door zijn grootte, sterk naar voren. Een 'Maaier met zeis', zeer recent ontdekt nadat hij minstens zestig jaar in het huis van een Helmonds gezin dienst had gedaan, boeit evenzeer. Van Schaijk houdt van figuren in actie, van wie hij de bewegingen zo goed mogelijk probeert vast te leggen. Gemeentemuseum Helmond heeft een mooie Maaier van hem in de collectie die slechts kleine kleurverschillen vertoont in vergelijking met deze maaier in particulier bezit.

Een soortgelijk werk, getiteld 'Langs het jaagpad', toont twee voorovergebogen mannen die met een dik touw om hun lijf op het jaagpad, letterlijk ingespannen, een schip trekken. Ook hier gaat het om zware arbeid, die echter door de rijke kleuren die hij gebruikt een lichtere indruk maakt.

Dit soort schilderijen toont de sociale verbondenheid tussen de schilder en de noeste werkers,- Sjef weet maar al te goed hoe het voelt om je de hele dag af te moeten beulen! Hij komt voor hen op door beelden van hun ondergewaardeerde arbeid de wereld in te sturen. Daarom is de term sociaal realisme van toepassing op zijn vroege oeuvre,- misschien dekt de karakterisering sociaal expressionisme de lading nog beter.

'Langs het jaagpad' doet denken aan het aangrijpende schilderij 'De Wolgaslepers' (1870-1873) van de Rus Ilja Repin, die in tegenstelling tot Van Schaijk de slaafse arbeid, in dit geval van de deerniswekkende slepers, wil verheerlijken, zoals vaak het geval is in het Russische realisme.

Natuurlijk waren het ook de tijdgeest en het artistieke klimaat van de jaren dertig die mede de thema's van Van Schaijk bepaalden. Het Vlaams Expressionisme van vooral Constant Permeke, de werken van Hendrik Wiegersma, die in deze jaren furore maakt met expressieve koppen, en de Peellandschappen van zijn collega en vriend Marinus Bies uit Aarle-Rixtel oefenen invloed uit op zijn werk, met name op het monumentale en expressieve ervan.

Kleurgebruik en Magisch Realisme

Sjef van Schaijk: 'Hendrik Wiegersma op zijn paard'

Naast dat monumentale en expressieve is Van Schaijks kleurgebruik kenmerkend voor zijn stijl van schilderen. Onderdelen schildert hij vaak in één kleur, maar de dreigende saaiheid van de monochromie wordt steeds voorkomen doordat hij allerlei fijne nuances aanbrengt binnen die ene kleur. Zo zijn de kleurschakeringen op de gele jas van de ruiter en op het wit van de schimmel deels verantwoordelijk voor de schoonheid van zijn schilderij 'Hendrik Wiegersma op zijn paard'. Dit werk, nu in de collectie van Museum De Wieg, straalt de dynamiek uit van het galopperend ros met zijn stoere berijder en bewijst tevens dat Van Schaijk contacten onderhield met de in de buurt van Helmond schilderende arts.

Er wordt over Van Schaijks kleurgebruik geschreven in termen van 'innemende helderheid' en 'een rijk coloriet'. Deze jaren dertig-stijl is duidelijk verwant aan die van de magisch realisten Wim Schumacher en Raoul Hynckes, gekenmerkt door scherpe contouren en zachte, fluwelige kleuren. En net als zij maakt Van Schaijk werken met een diepere inhoud.

Zijn kleurgebruik doet tevens denken aan het werk van Jean-François Millet. Bovendien deelt hij met deze negentiende-eeuwse Franse schilder een emotionele betrokkenheid met de eenvoudige werkers op het veld. Beider werk neigt naar een sociale aanklacht.

Religieus werk

Van Schaijk maakt in deze jaren dertig ook religieus werk. In 1939 komt zijn 'Madonna met kind' (70x61 cm) tot stand. Ook hier vallen de scherpe contouren op en de figuren treden sterk naar voren door het weidse landschap achter hen. Voorts is er een mooi contrast tussen de ruim over haar schouder vallende witte hoofddoek en de donkere kledij van de madonna, die ons met een verstilde, serene blik aankijkt.

Op wederom monumentale wijze beeldt hij op zijn schilderij 'Paulus ziet een lichtend kruis' (98x98 cm particuliere collectie) de vervolger van de christenen uit op het moment dat hij getroffen wordt door het felle licht van een stralend kruis in de verte. Van Schaijk schildert de latere apostel Paulus (voor zijn bekering nog Saul of Saulus geheten) op een galopperend zwart paard, dat plots met verwilderde blik steigerend tot stilstand komt. Verbijsterd door het 'goddelijk' licht laat Saulus zijn lans vallen en stort hij ter aarde. Onder invloed van deze gebeurtenis zal hij zich volgens het Bijbelverhaal bekeren en juist een felle voorvechter worden van het christendom.

Sjef van Schaijk: 'Paulus ziet een lichtend kruis'

Op het grote schilderij 'De bekering van Paulus' (230x175 cm, St.Maria del Popolo), de versie die Caravaggio in 1601 schildert van de als door een bliksem getroffen legeraanvoerder, ligt die al op de grond naast zijn paard en heft hij vertwijfeld zijn armen ten hemel, verblind als hij is. Een man leidt zijn paard, dat rustig over Saulus heen stapt, weg. Het clair-obscur, het enorme lichtcontrast waar Caravaggio om bekend staat, trekt ook op dit schilderij van hem de aandacht.

Dat Van Schaijk ook religieus werk maakte, hangt ook samen met het feit dat de Katholieke Kerk in deze tijd het leven in Brabant nog volledig domineerde,- ook aan geloofsmysterie wilde hij zijn eigen interpretatie verlenen.

Caravaggio: 'De bekering van Paulus'

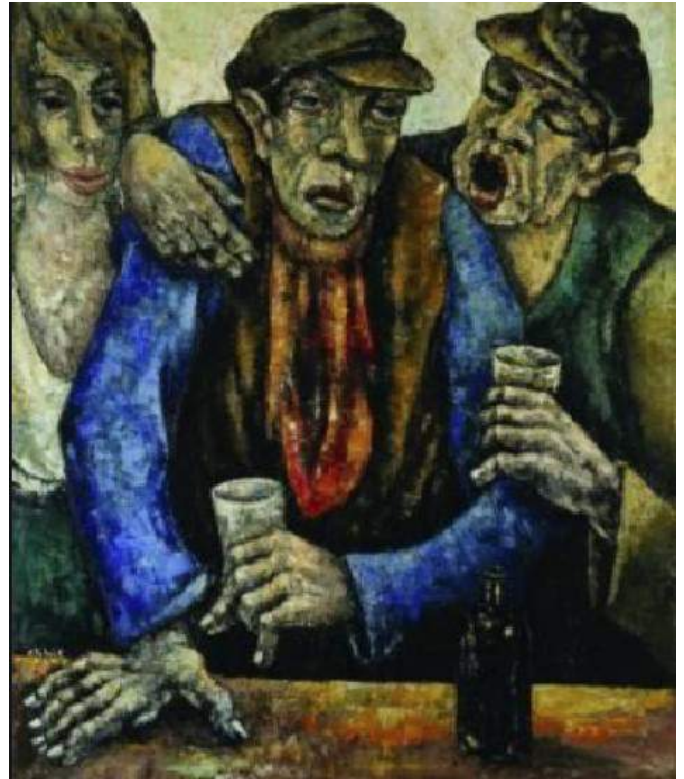
De persoon Sjef van Schaijk

Sjef van Schaijk ervoer het leven als een strijd, waarvan hij in zijn werk wilde getuigen. Ook het schilderen zelf was een gevecht, het kostte hem moeite om uit te beelden wat hij wilde zeggen. Een van zijn typerende uitspraken was: "Ik heb me nooit verkocht aan 'mooie schilderijtjes'". Nee, hij had iets te melden, hij wou geen 'mooie plaatjes' maken. Desalniettemin sprak zeker zijn vroege werk toch velen aan, het vond in en rond Helmond veel aftrek. Renée Smithuis omschreef zijn stellingname in de catalogus bij de expositie 'Van zaaien tot maaien' (in Museum Kranenburgh in Bergen en daarna in Museum De Wieg) in 2007 als volgt: "Hij heeft de mens in al zijn zwakheden in beeld gebracht, soms meedogenloos, soms ironisch en zelden mild. Dat levert geen vrienden op, wel veel onbegrip." Ze nam drie schilderijen van hem op in die expositie, waarvan zij gastcurator was. Henk Pijnenburg formuleerde het in 1971 in 'Sjef van Schaijk 70 jaar Museum 't Meyhuis Helmond' als volgt: "De mens wordt door zijn schilderijen niet 'gekieteld', maar aan de kaak gesteld, juist omdat hij bezeten is van de mens, omdat hij houdt van de mens, hij wil de mens wakker schudden".

Later werk

Na de oorlog verandert zijn stijl langzaam maar zeker. De figuren worden ietwat grotesk, de kleuren worden eerst bonter en drukker, dan donkerder met meer gebruik van zwart. Een voorbeeld daarvan is het doek 'Twee drinkers en een vrouw' (121x104 cm, Eindhoven Museum) uit 1950. Het lijkt een aanklacht te verbeelden tegen sociale misstanden. Arbeiders maken nog lange werkdagen en velen bezatten zich na een week van zwoegen al meteen na ontvangst van het loonzakje in het café. De gevolgen daarvan voor hun grote, arme gezinnen laten zich raden. Probeert de vrouw op de achtergrond haar drinkende echtgenoot mee naar huis te krijgen?

In latere jaren wordt zijn werk nog grotesker, tegen het surrealistische aan. De kleuren vervagen, er komt steeds meer wazig grijs voor in de plaats. De doeken 'Dansend paar' (115x81 cm 1970) en 'De verleiding (Adam en Eva)' (102x92 cm), beide in Eindhoven Museum, getuigen hiervan. De koppen en lijven zijn nog grotesker geworden, alleen de achtergrond heeft nog kleur.

Sjef van Schaijk: 'Twee drinkers en een vrouw'

Het heeft er alle schijn van dat Van Schaijk zijn boodschap met dit soort werken nog sterker heeft willen laten overkomen. Wellicht is zijn mensbeeld op latere leeftijd nog pessimistischer geworden. Dat de esthetische kant van zijn werk mijns inziens hierbij wat uit het oog raakte, heeft hij kennelijk op de koop toe genomen. Inderdaad,- hij wilde immers geen 'mooie schilderijtjes maken'!

Slot

Sjef van Schaijk overleed in 1985. Van zijn privé-leven is mij verder niet veel bekend. Hij scheidde van zijn eerste vrouw met wie hij kinderen had en zijn tweede vrouw overleefde hem.

Tijdens zijn leven kreeg hij weinig erkenning vanuit de officiële kunstwereld,- pas na zijn overlijden wisten musea zijn scheppingen op waarde te schatten door ze in hun collectie op te nemen. De Scheen schaart zijn werk onder de vlag van 'expressionistische, visionaire kunst'. Renée Smithuis schrijft over zijn vroege schilderijen: "In de jaren dertig en veertig domineerde een aangrijpend sociaal realisme, soms met een ondertoon van bijtende spot." Zij vindt hem zwaar onderschat. Ik ben het daar mee eens.

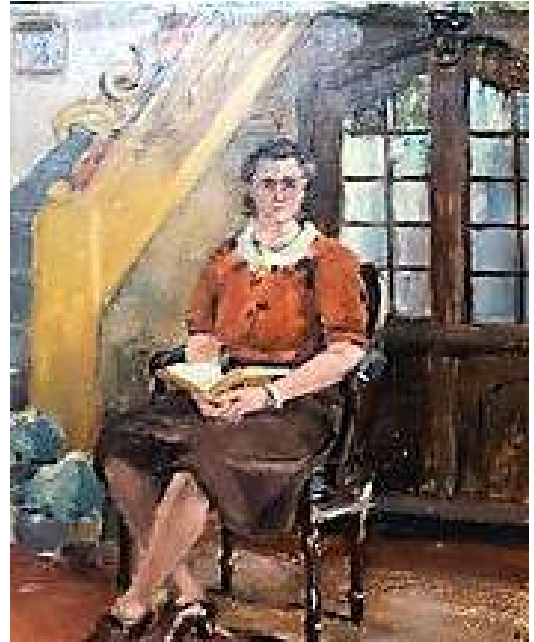
Wat zijn diverse stijlperiodes betreft, gaat mijn voorkeur uit naar het vroege werk, maar iedereen moet natuurlijk zijn eigen keuze bepalen!

Jan Geerts

Zeepaardornament

Zeepaardornament

Maria onder oude trap

Op de trapleuning in het atelier van Museum Jan Heestershuis is een ornament geplaatst. Het houten object was enige tijd uit het oog verloren geweest maar is na de verbouwing weer teruggeplaatst op de nieuwe trap. Lang werd er gedacht dat het een van de wagenornamenten was uit de nalatenschap van Jan Heesters. Het bleek echter een scheepsornament te zijn: het werd als zodanig herkend door een antiquair tijdens een rondleiding. Op meerdere werken van Jan Heesters is te zien dat het de trap al sierde voor en tijdens de oorlog.

Scheepsversiering

Waarschijnlijk begon men al vroeg met het versieren van schepen. Scheepssier was en is vaak meer symboliek dan dat het een echte functie heeft. Aanvankelijk wilden de Feniciërs en de Egyptenaren hiermee de gunst van goede geesten verwerven en boze geesten afweren. In het graf van Toetanchamon (regeerde van 1358 tot 1353 voor Chr.) werd al een versierd scheepsmodel gevonden. In de Bijbel staat dat de apostel Paulus reisde op een schip uit Alexandrië dat versierd was met een boegbeeld van de halfgoden Castor en Pollux.

Uit bodem- en wrakvondsten blijkt dat ook de Vikingen hun schepen versierden. Bij het aan land gaan zouden zij de angstaanjagende beelden steeds hebben verwijderd om de goedaardige landgeesten niet te verontrusten. Het versieren van schepen is niet alleen iets van vroeger, we zien nog steeds tjalken en andere ronde jachten met mooie roerklikken, roerkoppen en stevenversieringen.

Drakenschip

Boegbeelden

Grieken beschilderden hun schepen aanvankelijk met ogen op de boeg, later namen de Romeinen dit idee over maar plaatsten in plaats daarvan een houten beeld om de veiligheid van het schip en de bemanning te waarborgen. Boegbeelden waren vaak in hout gestoken weergaven van de geest van het schip in de vorm van dieren, mensen of mythologische figuren. In Noord-Europa waren de boegbeelden dikwijls dolfinen, draken of slangen. Omdat de meeste zeevaarders niet konden lezen of schrijven werd het boegbeeld een synoniem voor het schip, want ze kenden de schepen vaak niet bij de echte naam. Later kwam de leeuw veel op Engelse schepen voor maar het meest voorkomende boegbeeld ter wereld was de figuur van een halfnaakte vrouw. Het bijgeloof wilde dat de zeeën door haar gesust zouden worden. De boegbeelden op marineschepen fungeerden meer als statussymbool.

Boegbeeld vrouw

Verandering in scheepssier

Op den duur bleek dat de zware houten boegbeelden problemen opleverden bij de besturing van het schip. Er werd geëxperimenteerd, het gangbare iepenhout werd vervangen door het lichtere teak-, grenen- of eikenhout. Bovendien was een gesneden houten beeld kostbaar maar toen de scheepsbouwers probeerden te bezuinigen door de dure beelden achterwege te laten, bleef de bemanning aandringen op tekens of een versiering op de boeg. Soms is dat de naam met thuishaven van het schip en soms slechts een eenvoudige versiering.

Eenvoudige boegversiering

Beeldsnijders

De houten boegbeelden werden aanvankelijk gemaakt door beeldsnijders, aangesloten bij het Sint Lucasgilde. Dit was een elitair gilde, de leden waren, in tegenstelling tot de ornamentsnijders, geschoold omdat zij ook religieuze beelden maakten voor kerken en kloosters. Om het iconografische programma correct weer te geven, werden zij door de kerk onderricht in Latijn en de Bijbel. De patroonheilige van de beeldsnijders was Sint Jozef, immers ook timmerman.

Academie

Ook nu worden boegbeelden en ornamenten nog handgemaakt door ambachtelijke houtsnijbedrijven. De Ornament- en Beeldsnijacademie en de Bataviawerf in Lelystad leiden studenten nog steeds op tot vaklieden.

Roer

Vooraf houten binnenschepen pronken met hun achterschip. De blik richt zich immers tijdens het voorbijvaren op de wateren als vanzelf op het achterschip. Maar ook het roer en de helmstok krijgen veel aandacht en zijn daarom dankbare objecten om op te sieren. De helmstok wordt bevestigd aan het roer. Op ronde en platbodemboten wordt het deel van het roer boven de helmstok kop of klik genoemd. De helmstok wordt over de roerkop gelegd, zodat de kop of klik door de sleuf steekt. De versiering is vaak een figuur of een reliëfwerk. Het object dat Jan Heesters op de trap bevestigde is zo'n versiering.

Zeepaard

Het ornament op de trap in het atelier van het museum beeldt een zeepaard uit. Zeepaarden stammen uit de Griekse mythologie. Poseidon met zijn drietand liet de zeeën beven en voor zijn zegekar liepen zeepaarden. (Geen zeepaardjes!). De grote paarden waren gevaarlijk en heel sterk, voor de zegekar rennend veroorzaakten zij woeste golven die de kusten sloegen. Er heerste grote angst voor de gevaarlijke wilde zeepaarden.

Zeepaard

Een zeepaard is de mythische tegenhanger van het gewone landpaard. Het komt vaak voor dat fabeldieren simpelweg zeevarianten van echte dieren zijn. Zo zijn er ook voorstellingen van zee-ape en zeevarkens bekend.

Hippocampus Efeze Turkije

Hippocampus Aqua Sulis Engeland

Het zeepaard zou het hoofd en de voorbenen van een paard hebben, het geschubde onderlijf van een vis en de staart van een dolfijn. Zo is ook het zeepaard op de trap in het museum uitgebeeld. Dit paard zou zwemmen met zijn staart. Er zijn ook voorstellingen van zeepaarden die geen hoeven hebben maar poten met vliezen, geen manen maar vinnen en soms ook met vleugels of een hoorn als de eenhoorn. Al deze paardenrassen zouden in de zeeën leven.

Adriaen Coenen

Zeepaarden zijn van alle wereldzeeën bekend, mogelijk ook de Noordzee. In zijn jeugd heeft de 16e eeuwse zeebioloog Adriaen Coenen een zeepaard bij Berkheide voor de Hollandse kust gezien. Het dier had lange tanden, schrijft hij erbij in zijn Visboeck. Mogelijk betref het hier geen zeepaard maar een walrus.

John Waterhouse: 'The mermaid'; 1900

Al vanaf de tijd van de oude Grieken zijn er duizenden ontmoetingen beschreven met mensen die in zee zouden leven. Verleidelijke vrouwen en mannen met een visstaart, soms vriendelijk, soms erotisch maar vaak ook gruwelijk. De Katholieke Kerk gebruikte de gespleten persoonlijkheid van zeemeerminnen - half vrouw, half vis - als symbool voor verleiding van het kwaad.

Angstige middeleeuwse zeelieden dachten soms zeemeerminnen met een visstaart te zien, ze geloofden dat dat ongeluk bracht. In werkelijkheid zagen ze waarschijnlijk zeekoeien of lamantijnen: deze dieren hebben een spitse kop; de vrouwtjes hebben ook tepels, misschien dat ze daarom het beeld van vrouwelijke lichaamsvormen opriepen. Zelfs Columbus dacht tijdens zijn reis naar Amerika in 1492 zeemeerminnen te zien. Volgens zijn dagboek zag hij 'vrouwelijke vormen die hoog uit de zee rezen, maar niet zo mooi waren als vaak weergegeven'. Waarschijnlijk zag ook hij lamantijnen die in ondiep water leven, wel 20 minuten onder kunnen blijven maar dan toch boven moeten komen om adem te halen.

Maar het kan ook goed aflopen voor de vrouw met de visstaart. Jarenlang deed het verhaal de ronde van de meermin van Edam die in 1403 na een zware storm, waarbij de dijken braken, gevangen was in het Purmermeer. In Haarlem heeft ze leren spinnen en ze is als christen begraven.

De meermin van Edam

Rudi Carrell maakte furore met een tv-show met Esther Ofarim als zijn zeemeermin. En de zeemeermin uit het sprookje van Hans Christiaan Andersen zit alweer jaren op haar steen in Kopenhagen: ze groeide uit tot het icoon van Denemarken.

Edward Eriksen: 'De kleine zeemeermin'

Nic Jonk: 'De Sirene'

De zee heeft vast nog lang niet al haar geheimen prijsgegeven. Maar op een plantsoen in de Diepenbrockstraat in Schijndel staat een beeld van Nic Jonk, getiteld De Sirene, een vrouw met vleugels en een visstaart, die zich opricht uit de golven. En een zeepaard kunt u zien op de trap in het Jan Heestershuis!

Anne- Marie Cornelissen

Ook dit jaar kunnen we rekenen op een gulle sponsorbijdrage van Van Kruijsdijk notarissen. Daarvoor onze hartelijke dank.

Museum Jan Heestershuis
Pompstraat 17, 5481 BL Schijndel
Tel: 073-54 92276

Check voor uw bezoek website www.museumjanheestershuis.nl voor de meest recente informatie over opening en corona-maatregelen.

De expositie Brabant met Verve is verlengd tot 23 augustus. We hopen maar dat de musea vanaf Pasen weer te bezoeken zijn!

Onlangs overleden Vrienden van onze stichting:

Do van Elderen-Althuizen (96 jaar). Zij was in de jaren dertig en de oorlog het kindermisje van de schrijver Antoon Coolen.

Trees de Veij-Majoor (73 jaar), de echtgenote van Gerard de Veij

Op 11 maart overleed Willem Kleijn (71 jaar). Hij stelde met zijn collectie schilderijen Museum Jan Heestershuis in 2017 in staat de expositie Noordelijke Realisten te organiseren.

Tot 23 augustus in het museum :

De expositie 'Brabant met verve - De collectie Geerts' met werken van de gerenommeerde Brabantse kunstenaars Antoon Kruysen, Kees Bol, Kees Bastiaans, Sjef van Schaijk, Henriëtte Pessers, Jan Kruijsen, Reinier Pijnenburg, Peter van den Borne, Otto van Rees, Piet van Wijngaerd, Jan Heesters en Dorus van Oorschot.

Al deze werken zijn afkomstig uit de privéverzameling van Jan Geerts. Al vele malen is voor exposities uit deze collectie geput en nu staat de verzameling zelf centraal. Vanzelfsprekend met het doel de bezoeker te laten delen in het plezier dat Jan aan zijn verzameling beleeft. Maar ook het verhaal achter de verzameling komt aan bod: Wat was de aanleiding om te gaan verzamelen? Waarom juist déze schilders en die werken? Wat verbindt hen? Zegt deze verzameling iets over de verzamelaar? Dat zijn enkele van de vragen waar deze tentoonstelling een antwoord op probeert te geven.

Een antwoord op deze vragen is ook te vinden in de **catalogus** die speciaal ter gelegenheid van de tentoonstelling geschreven werd door Jan Geerts. De catalogus is te verkrijgen in het Museum.

Op 1 maart is door de Haagse School Nieuwsbrief aandacht besteed aan de expositie Brabant met Verve. Als blikvanger koos men voor Hortensia's van Jan Kruijsen.